

ВТОРИННА ДЕМІНУТИВІЗАЦІЯ: ПРИЧИНИ, ФУНКЦІЇ, СЕМАНТИКА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ)

Руда Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню явища вторинної демінутивізації в українській та латинській мовах. Встановлено основні причини появи вторинних демінутивів. Проаналізовано семантику та функції вторинних демінутивів. Здійснено зіставний аналіз причин, функцій та семантики вторинної демінутивізації в українській та латинській мовах. Виявлено спільні та специфічні ознаки явища вторинної демінутивізації для кожної з мов.

Ключові слова: демінутив, категорія демінутивності, вторинна демінутивізація, оцінно-емоційне значення, експресія.

Постановка проблеми. Категорія демінутивності – це універсальна гносеологічно-мовна категорія, яка в мовах світу здатна виражатися за допомогою засобів різних рівнів мовної структури, реалізуючи семантику зменшеного розміру об'єкта, ослабленого вияву ознаки чи дії, що може супроводжуватися певними оцінно-емоційними та експресивними семами; вона тісно переплітається з багатьма іншими гносеологічно-мовними категоріями, що свідчить про її здатність багатогранно відображати навколишню дійсність.

Одним із основних засобів представлення категорії демінутивності в національно-мовних картинах світу є демінутиви, які у багатьох мовах крім функції позначення малості служать і для вираження емоцій мовця, поява яких викликана тими чи іншими властивостями об'єкта, особистим ставленням адресанта або ситуацією мовлення, а також для створення експресивного фону. Тому місце демінутивів у лексичних системах різних мов неоднакове: в одних вони мають особливий статус оцінно-емоційної лексики, в інших репрезентують лише значення малості з майже або повністю відсутнім потенціалом оцінно-емоційних конотацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Інтерес до вивчення саме демінутивів як виразників категорії демінутивності сприяв появі значної кількості наукових досліджень та розвідок, характерною рисою більшості з яких є аналіз цих утворень як афіксальних експлікаторів поняття малості у словотвірній системі певної мови (А. І. Бондарь, І. А. Волніна, Ф. Г. Горбач, М. В. Кравченко, Н. Н. Максимчук, С. С. Плямоватая, Г. Я. Туровер та ін.). Оскільки значення малості в семантичній структурі демінутивів може супроводжуватися оцінно-емоційними конотаціями, вони нерідко розглядаються і як клас оцінно-емоційної лексики, але, як правило, в контексті вивчення емоційних, експресивних чи стилістичних засобів певної мови (І. В. Арнольд, О. М. Галкіна-Федорук, Г. К. Гімалетдінова, О. В. Зубов, В. М. Нікітевич, О. А. Пальгов, Г. М. Сагач, М. Г. Сенів, С. Н. Шакірова та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нові напрями сучасної лінгвістики дозволяють досліджувати категорію демінутивності та різноманітність засобів її вербалізації із залученням когнітивного компонента. Аналіз семантики та мовного функціонування виразників категорії демінутивності на матеріалі мов різного ступеня спорідненості з метою виявлення універсальних характеристик та специфіки представлення цієї категорії у структурі кожної мови є актуальним у загальному контексті антропоцентричного спрямування сучасних мовознавчих студій для вирішення питань, пов'язаних із наявністю мовної етноспецифіки поряд із універсальністю мовних втілень

загальнолюдських феноменів пізнавально-відображальної діяльності.

У нашій роботі ми будемо дотримуватися розуміння демінутивів як похідних **суфіксальних** утворень зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами. Також ми вважаємо демінутивами ті похідні, які, хоч і не виражають безпосередньо значення зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, проте утворені за допомогою демінутивних суфіксів і мають оцінно-емоційну або експресивну семантику. *Вторинна демінутивізація* (демінутивне ступенювання) – це явище, коли два або більше демінутивні суфікси об'єднуються в один, за рахунок чого в більшості випадків у семантиці похідного яскравіше проступають емоційні семи, а також посилюється його експресивний вплив.

Українська та латинська як мови синтетичного ладу флективного типу і дво- та триморфемної будови типового слова [1, с. 10; 2, с. 81] при вираженні значення малості використовують переважно суфіксальний словотвір, відповідно, у кожній з них має місце явище вторинної демінутивізації, проте його причини, а також функції та семантика вторинних утворень мають як спільні риси, так і етномовні особливості. Тому мета нашого дослідження полягає у встановленні факторів, які спричиняють появу в цих мовах вторинних демінутивів, а також в аналізі функцій та семантики останніх. Основне ж завдання дослідження – виявити універсальні та специфічні для кожної з досліджуваних мов семантико-функціональні характеристики вторинних демінутивних одиниць.

Виклад основного матеріалу. „Зменшувально-пестливі суфікси є одним із засобів-актуалізаторів національної специфіки української мови”, – пише Г. М. Сагач і відзначає, що в українській мові зменшувально-пестливі суфікси самих лише іменників формують досить численну групу – близько 43 одиниць, які актуалізуються в 2930 лексемах, що становить 92 % від усіх лексем із емоційними суфіксами, зафіксованих у „Словнику української мови” [5, с. 6-7]. Більшість дослідників оцінно-емоційної лексики сходяться на думці, що серед слов'янських мов українська – одна з найбагатших на демінутивні суфікси. Чи не найяскравішою особливістю суфіксального творення та семантики демінутивів української мови є явище вторинної демінутивізації (демінутивного ступенювання). Як правило, виділяються перший, другий і третій ступені демінутивізації (e.g. *хата* – *хатка/хатина* – *хатинка* – *хатиночка*), хоча найчастіше зустрічаються утворення першого та другого ступенів (e.g. *діжа* – *діжка* – *діжечка*, *білий* – *біленький* – *біле-*

сенький). Зазвичай, прості суфікси (суфікси 1-го ступеня), виражають об'єктивну зменшеність (е.г. *рушничок, берізка, морозець*) – у таких випадках поява емоційної оцінки залежить від контексту (пор.: *...чому так не можна жити завжди..., адже ж якщо можна і місяць, і два, і то не жменьці мам-Терез, а мільйонам звичайних, у міру затурканих людей, значить, у принципі – можна?* [11, с. 104]). Опрацьований нами матеріал засвідчує, що суфікси другого та третього ступенів демінутивізації в українській мові переважно спеціалізуються саме на вираженні оцінно-емоційного значення, крім того, нерідко вони можуть надавати яскравій експресивності мовленню (е.г. *руки – рученята – рученятка – рученяточка*; пор.: *Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість, – любила проказувати вона* [10, с. 431]).

Не варто плутати суфікси другого ступеня демінутивізації зі складними суфіксами, які використовуються тоді, коли основа слова за певних причин не може приєднувати простий суфікс (е.г. *кофта – кофточка*, але не **кофтка*; *ваза – вазочка*, але не **вазка*). Крім того, окремо слід зупинитися на такому важливому факторі появи вторинних демінутивів, як десемантизація – явищі, коли семантична структура певного демінутива повністю або частково втрачає семи малості і відповідної емоційної оцінки (якщо та була присутня), проте за матеріальним вираженням слово співвідноситься з демінутивами. Адже за умов нівеляції значення похідних 1-го ступеня демінутивізації, функцію вказування на об'єктивну зменшеність перебирають суфікси 2-го ступеня (е.г. *книга – книжка – книжечка*; пор.: *З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, і червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються* [9, с. 276]).

Не варто плутати суфікси другого ступеня демінутивізації зі складними суфіксами, які використовуються тоді, коли основа слова за певних причин не може приєднувати простий суфікс (е.г. *кофта – кофточка*, але не **кофтка*; *ваза – вазочка*, але не **вазка*). Крім того, окремо слід зупинитися на такому важливому факторі появи вторинних демінутивів, як десемантизація – явищі, коли семантична структура певного демінутива повністю або частково втрачає семи малості і відповідної емоційної оцінки (якщо та була присутня), проте за матеріальним вираженням слово співвідноситься з демінутивами. Адже за умов нівеляції значення похідних 1-го ступеня демінутивізації, функцію вказування на об'єктивну зменшеність перебирають суфікси 2-го ступеня (е.г. *книга – книжка – книжечка*; пор.: *З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, і червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються* [9, с. 276]).

Нівеляція значення зменшеності є досить поширеним явищем в українській мові і одним зі специфічних способів деривації, оскільки метаморфоза відбувається в плані змісту, а не в плані вираження [6, с. 6]. Причини десемантизації демінутивів в українській мові різні:

1. Коли демінутиви втрачають демінутивне значення і отримують значення твірної основи внаслідок: а) архаїчності твірної основи (е.г. *міх – мішок*); б) внаслідок частого вживання демінутив із твірним словом перебувають у стосунках варіативності, синонімічності (е.г. *книга – книжка, ріка – річка*); в) внаслідок повного зникнення твірного слова (е.г. *бубел – бублик*);

2. Коли демінутивне значення у слова розвинулося метафорично чи метонімічно на основі значення твірної основи як одноразовий акт номінації (е.г. *бігунчик – візерунок на писанці*);

3. Коли відбувається спеціалізація значення, тобто лексема родового значення переводиться в ранг видової лексеми, відповідно до чого відбувається звуження значення (е.г. *столік – маленький стіл, столик – в ресторані*);

4. Коли слово ізолюється і вживається лише в складі фразеологізмів (е.г. *бути на побігеньках*);

5. Коли слово отримує термінологічне значення (е.г. *шлунок – шлуночок* (анат.) [6, с. 6-7], [7, с. 97]).

Окремо варто звернути увагу на фразеологічну десемантизацію демінутивів, що є наслідком специфічної природи фразеологізмів як семантичних єдностей. У фразеологізмах демінутиви, як правило, повністю втрачають значення зменшеності і набувають того емоційно-експресивного забарвлення, яке має відповідний фразеологізм: *перемилувати кісточку, скласти крильця, рильце в пушку, мурашки по спині побігли*. У деяких фразеологізмах зустрічаються такі специфічно українські похідні іменники, утворені від дієслівних основ за допомогою вторинних демінутивних суфіксів, які не відтворюють значення зменшеності, проте надають фразеологізму яскраво вираженої експресії: *справляти посиденьки (походеньки), бути на побігеньках, давати почубеньків*.

Ступінь втрати демінутивом міноративного значення неоднаковий. Можлива повна втрата цього значення (е.г. *жайворон – жайворонок*) або часткова як у словах *молоток* (від *молот*), *сітка* (від *сіть*), *клітка* (від *кліть*), яка виявляється за умови наявності кількох демінутивів від однієї твірної основи. Можна зробити висновок, що втрата демінутивами значення зменшеності та часто супроводжуючого його значення емоційної оцінки тісно пов'язана зі змінами у структурі та семантиці слова. Процеси спрощення та деетимологізації, внаслідок яких похідні демінутивні утворення перетворюються на самостійні слова, суттєво збагачують лексичну систему мови, особливо термінологію. Проте стирання значення зменшеності та емоційно-експресивного забарвлення, внаслідок чого має місце явище вторинної демінутивізації, зумовлюється, на нашу думку, не лише внутрішньомовними процесами, але й такими факторами як, наприклад, досить часте вживання демінутивів носіями української мови.

Кількість демінутивних суфіксів у латинській мові є значно меншою, ніж в українській, проте ці суфікси досить продуктивні (е.г. *-ul-, -cul-, -ell-*). Явище вторинної демінутивізації яскраво представлено і в цій мові. Основними причинами появи демінутивів другого ступеня є такі: а) десемантизація (е.г. *lectus – lectulus – lecticulus* (*ложе – ліжко – ліжечко, диванчик*)); б) потреба вказування на менший розмір одного з кількох об'єктів певного виду (е.г. *culcita – culcitula – culcitella* (*подушка – подушечка – малесенька подушечка (спеціально під щоку)*)); в) з метою посилення емоційно-експресивної сили демінутивного похідного (е.г. *puera – puella – puellula* (*дівчинка – дівчатко – дівчаточко*)).

На противагу українській мові, де вторинні демінутиви переважно мають яскраво виражені оцінно-емоційні та експресивні конотації, у значенні демінутивів другого ступеня латинської мови сема об'єктивної малості, як правило, є визначальною, що підтверджується великою кількістю подібних утворень у групах іменників, які позначають предмети побуту і щоденного використання (е.г. *capsa – capsula – capsella* (*скриня – скринька – малесенька скринька*), *cupa – cupula – cupella* (*діжка – діжка – діжечка*) та дещо меншою – у назвах живих істот (е.г. *avis – avicula – avicella* (*птаха – пташка – пташечка*)). Пор.: *Grunnit porcellus, ut sus vetus ante*,

tenellus (Рохкає мале порося, як рохкала стара свиня) [12, с. 148]. Проте стверджувати, що в таких випадках відбувається проста зміна одного суфікса на інший було б не зовсім коректно, адже деякі дослідники (наприклад, Е. Вольфлін) відзначають, що в той час, як у суфікса *-ul-* демінутивність концентрується в одному *l*, то в *-ell-* вона є підсиленою удвічі [4, с. 11]. За твердженням Г. Я. Туровера, ще латинські граматика (Прісціан, Донат, Діомед та ін.) зауважували, що внаслідок втрати деякими демінутивами із суфіксом *-ul-* значення зменшеності виникла потреба перенести функції цього суфікса на суфікс *-ell-*. Значення зменшеності не лише зберігалось, але й набувало більшої виразності та емоційної насиченості у вторинних демінутивних утворень із суфіксом *-ell-* [8, с. 311]. Тому в тих іменників, які демінутиви першого ступеня утворювали за допомогою суфікса *-ell-*, при вторинній демінутивізації відбувалося прирощення *-ul-* до *-ell-*, завдяки чому яскравіше проступало емоційно-експресивне забарвлення (e.g. *culter* – *cultellus* – *cultellulus* (ніж – ножик – ножичок); *liber* – *libellus* – *libellulus* (книга – книжка – книжечка); *porcus* – *porcellus* – *porcellulus* (порося – поросятко – поросятко). Пор.: *Nam et hic ipse, – aiebat, – iners asellus et nihilo minus mordax torboque detestabili caducus...* (Зрештою, – казав він, – це висюченя дуже ліниве і вперте, схильне до падучої хвороби...) [13, с. 202].

Окремо зупинимося на втраті значення зменшеності демінутивами першого ступеня (десемантизації) – основній причині вторинної демінутивізації в латинській мові. Як уже зазначалося, одним із головних факторів втрати демінутивами значення зменшеності та емоційної оцінки, було їх часте вживання. „Найрозповсюдженішими в латинській мові були зменшені форми іменників, які позначали предмети та явища, тісно пов'язані з побутом, виробничою діяльністю людини, які внаслідок своєї корисності, важливості викликали до себе особливе прихильне ставлення. Але завдяки частому використанню таких зменшувальних слів властивий їм відтінок емоційного характеру поступово стирався...”, – пише Ф. Г. Горбач [3, с. 3]. Втім, не менш важливим фактором, який спричиняв десемантизацію демінутивів, було те, що деякі з них із часом розвивали інші значення, а для вказівки безпосередньо на малість відбувалася вторинна демінутивізація (e.g. *arcula* (і *ящичок*, і *духовий ящик в органі*, і *гриб*) – *arcella* (*ящичок*), *flosculus* (і *квіточка*, і *краса*, і *прикраса*,

і *красномовство*) – *floscellus* (*квіточка*), *casula* (і *хатина*, і *могильний склеп*, і *плац з каптуром*) – *casella* (*хатинка*). За свідченням Р. О. Домбровського, інколи інші значення розвивали демінутиви 2-го ступеня, у той час як первинні похідні зберігали міноративність (e.g. *clavulus* (*цвяшок*) – *clavellus* (і *цвяшечок*, і *бородавка*); *rapula* (*прищик*) – *rapella* (і *прищик*, і *сосочок*, і *пуп'янок троянди*) [4, с. 9]. До десемантизованих демінутивів можна віднести і ті утворені за допомогою демінутивних суфіксів лексеми, які, проте, не виражають зменшеності взагалі або лише натякають на неї (e.g. *mustella* – *ласка* (зоол.), від *mus* – *миша*; *fundulus* – *сліпа кишка* (анат.), від *fundus* – *основа*, *міра*, *дно*; *Mercuriolus* – *статуетка Меркурія*, від *Mercurius* – *Меркурій* (міфол.); *lunula* – *жіноча прикраса у вигляді місяця*, від *luna* – *місяць*).

Висновки. Отже, як показав аналіз, вторинна демінутивізація є однією з яскравих особливостей суфіксального словотвору та семантики демінутивів української і латинської мов, а також продуктивним засобом розвитку лексико-семантичної системи мови. Одним із основних факторів появи вторинних демінутивів у обох мовах є явище десемантизації, причини якої мають і спільні ознаки, і етномовні особливості. Так, в латинській мові десемантизація демінутивів відбувалася внаслідок їх частого вживання, що призводило або до повного/часткового стирання значення зменшеності, або до появи в семантиці похідного низки інших значень, не пов'язаних із поняттям малості. Незначна частина демінутивів десемантизувалася внаслідок термінологізації значення або метафоризації. В українській мові основними факторами десемантизації демінутивів є їх часте вживання, термінологізація, спеціалізація значення, а також зникнення твірного слова та десемантизація у складі певного фразеологізму. Проте найголовнішим фактором появи в українській мові вторинних демінутивів є прагнення мовців до увиразнення, підкреслення, посилення оцінно-емоційного значення при вираженні особистого ставлення до об'єкта чи для впливу на адресата, тоді як в латинській мові основна причина появи вторинних значень демінутивних суфіксів полягала саме у втраті демінутивами значення об'єктивної зменшеності або в появі у їхній семантиці низки недемінутивних значень. Фактор підкреслення виразності та емоційної насиченості в більшості подібних випадків виступає як другорядний.

Список літератури:

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков: [учеб. пособие для пед. ин-тов. по спец-ти № 2103 «Иностранные языки»] / Владимир Дмитриевич Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 259 с.
2. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира: [монография] / Ирина Александровна Голубовская. – К.: Киевский университет, 2002. – 293 с.
3. Горбач Ф. Г. Основные средства выражения уменьшительности во французском языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «романские языки» / Ф. Г. Горбач. – К., 1954. – 14 с.
4. Домбровский Р. О. Семантика і продуктивність демінутивного суфікса *-ellu-* в пізній латині / Р. О. Домбровский // Іноземна філологія. – Вип. 95. Питання класичної філології. – Львів: Вища школа, 1989. – № 21. – С. 7-12.
5. Сагач Г. М. Эмоциональные суффиксы имен существительных в современном украинском литературном языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «украинский язык» / Г. М. Сагач – К., 1977. – 28 с.
6. Статеева В. И. Деминутивизация в украинском языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «украинский язык» / В. И. Статеева. – Ужгород, 1982. – 19 с.
7. Томижина Г. Я. Нивеляция уменьшительности в существительных, образованных при помощи суффиксов субъективной оценки / Г. Я. Томижина // Тези доповідей та повідомлень міжвузівської наукової конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 97.
8. Туровер Г. Я. Вопросы развития уменьшительных суффиксов в поздний период существования латинского языка / Г. Я. Туровер // Грамматика, лексика и стилистика: [уч. зап. 1-го Моск. гос. ин-та иностр. языков. Том XV] / отв. ред. Л. И. Базилевич. – М., 1957. – С. 305-340.

Джерела ілюстративного матеріалу:

9. Вовчок М. Інститутка / Марко Вовчок // Оповідання. Казки. Повісті. Роман / упоряд. і приміт. О. О. Білявської; ред. тому Н. С. Крутікова. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 256-294.
10. Довженко О. Зачарована Десна / Олександр Довженко // Кіноповісті. Оповідання / упоряд. і приміт. Ю. Е. Григор'єва. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 431-473.
11. Забужко О. What makes you smile when you are tired / Оксана Забужко // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки: / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль; упор. С. Г. Васильєв. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 98-112.
12. Цимбалюк Ю. В. Латинські прислів'я і приказки / Юрій Васильович Цимбалюк. – К.: Вища школа, 1990. – 434 с.
13. Apuleius Metamorphoses / Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 2: Books 7-11. – 377 p.

Руда Н.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ВТОРИЧНА ДЕМИНУТИВІЗАЦІЯ: ПРИЧИНИ, ФУНКЦІИ, СЕМАНТИКА
(НА МАТЕРІАЛЕ УКРАЇНСЬКОГО І ЛАТИНСЬКОГО ЯЗЫКОВ)****Аннотація**

Стаття посвячена дослідженню явлення вторичної деминутивізації в українському і латинському мовах. Установлено основні причини появи вторичних деминутивів. Проаналізовані семантика і функції вторичних деминутивів. Осуществлен сопоставимый анализ причин, функций и семантики вторичной деминутивизации в українському і латинському мовах. Выявлены общие и специфические признаки явления вторичной деминутивизации для каждого из языков.

Ключевые слова: деминутив, категорія деминутивності, вторична деминутивізація, оціночно-емоціональне значення, експресія.

Ruda N.V.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**SECONDARY DIMINUTIVIZATION: CAUSES, FUNCTIONS, SEMANTICS
(BASED ON UKRAINIAN AND LATIN LANGUAGES DATA)****Summary**

The article is devoted to the research of secondary diminutivization phenomenon in Ukrainian and Latin languages. Main causes of secondary diminutives appearance are manifested. Semantics and functions of secondary diminutives are analyzed. Comparative analysis of causes, functions and semantics of secondary diminutivization is conducted. General and peculiar for each language features of secondary diminutivization phenomenon are highlighted.

Keywords: diminutive, diminutive category, secondary diminutivization, evaluative-emotional meaning, expression.

УДК 82-343:398

**МІФОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОЛЬКЛОРНИХ ОБРАЗІВ
У ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ ОСИПА МАКОВЕЯ****Савеленко І.М.**

Львівський національний університет імені Івана Франка

Досліджено деякі аспекти художньої трансформації міфологічно-фольклорних образів у літературній спадщині Осипа Маковея. Встановлено, що у своїй творчості автор використовує та переосмислює образи античної, східнослов'янської та української міфології. У статті проаналізовано специфіку образно-міфологічної системи усної етнічної пам'яті у авторській інтерпретації, де крізь призму міфологічних уявлень розкривається духовний світогляд народу.

Ключові слова: міф, демонологія, міфологічна розповідь, демонічна істота, фольклорний образ.

«Міфологія як стихійна поезія є необхідною умовою і початковим матеріалом будь-якого мистецтва, його арсеналом і підґрунтям»

М. Костомаров

колективної пам'яті народу. Цей процес специфічний тому, що саме авторські художньо-словесні тексти ввібрали і трансформували форми усної етнічної пам'яті – зразки традиційної народної творчості та міфології.

Словесний вид мистецтва втілює етико-естетичні складові характеру нації, що дає можливість продемонструвати стійкість механізму

Постановка проблеми. Однією із важливих передумов інтенсивного розвитку уснословеснознавства у першій половині XIX ст. стало виникнення фоль-